

فصلنامه آینده پژوهی شهری

دوره ۲، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۱

صص: ۸۱-۹۲

## بررسی ویژگی عقب نشستگی در ورودی خانه های دوره پهلوی<sup>۱</sup> (مطالعه موردی: شهر زاهدان)

شهرزاد تیموری، مربی معماری، دانشکده فنی و مهندسی، واحد زاهدان، دانشگاه آزاد اسلامی، زاهدان، ایران.

فرامرز حسن پور، استادیار معماری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه زابل، زابل، ایران.

حسین مهر پویا، استادیار باستان شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۹/۱۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۱/۰۴

### چکیده

ضرورت توجه به بازشناسی و جزئیات بناها از جنبه های مختلف اقلیمی، شکلی و تاریخی - تکاملی بر هیچ پژوهشگری پوشیده نیست. شناخت معماری بناها می تواند به توسعه فضاهای شهری و تکامل پایدار آن کمک نماید. در شهر زاهدان با توجه به موقعیت جغرافیایی و اقلیمی آن بناهای خاصی با ویژگی های اقلیمی، در دوره پهلوی دوم ساخته می شد که سردر این بناها از مهمترین خصوصیات آنها می باشد. در این مقاله هدف بازشناسی ویژگی عقب نشستگی سردر بناهای دوره پهلوی در شهر زاهدان است. روش تحقیق، توصیفی - تحلیلی و از نوع کمی-کیفی است. گردآوری اطلاعات در مرحله اول از طریق روش تحلیل بر اساس تصاویر و مشاهدات محقق از ۱۹ بنا در محله های مرکزی و قدیمی این شهر است که در پایش ثانویه ۸ بنا مورد تحلیل قرار گرفتند. در مرحله دوم از طریق ابزار پرسش نامه و با استفاده از روش AHP، ویژگی های بناها، اولویت بندی شدند. تعداد کارشناسان شرکت کننده در وزن دهی معیارها، ۱۰ نفر بوده است. نتیجه تحقیق نشان می دهد که سبک معماری اغلب بناهای مطالعه شده، سبک معماری سنتی است؛ بررسی سردر بناها نشان می دهد که از تعداد ۸ بنا تعداد ۶ بنا دارای عقب نشستگی هستند که با مصالح آجر و به شیوه ساده و بدون تزیینات جانبی ساخته شده اند. در حقیقت آجر و استفاده از مواد سازگار با اقلیم منطقه با طراحی های ساده و در بسیاری از موارد بدون طرح در سردرها، گونه غالب محسوب می شود.

واژگان کلیدی: نشستگی، سردر، دوره پهلوی، شهر زاهدان

DOI: 10.30495/uf.2022.1947237.1013

۱ - این مقاله برگرفته از رساله با عنوان «گونه شناسی سردر بناهای پهلوی شهر زاهدان بر اساس تزیینات نما» می باشد.

## مقدمه

تأثیرات عناصر فرهنگی و کلیه فرآیندهای ناشی از تأثیر انسان و محیط پیرامون او که از مهمترین موضوعات اجتماعی هستند بر شهر و شهرنشینی بر کسی پوشیده نیست. شهر سازی و توسعه شهری نیازمند رجوع به منابع نظریه پردازی، الهام از گذشته، پیشینه تاریخی و متناسب سازی آن با نیازهای پیچیده و گوناگون انسان معاصر است (قربانی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱). بر همین اساس فضاها و پدیده‌های ماندگار در گذر زمان باقی و به بخشی از خاطرات جمعی تبدیل می‌شوند (حاتمی گلزاری و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۰۱). "معماری نمونه بارزی از پیوند گذشته تا حال است. معماری در حقیقت پیوند عمیقی با توسعه شهر دارد" (لهمان، ۲۰۱۶: ۱۷۱). در همین راستا بررسی معماری شهرها در عصر و دهه های گذشته همواره یک ضرورت انکارناپذیر است؛ چرا که معماری مقوله‌ای است که اگر آن را یکی از مولفه های فرهنگ به‌شمار نیاوریم، باید دست کم تعامل دوسویه آن را با فرهنگ مهم برشماریم (لفافچی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۵۳) و این موضوع در توسعه پایدار شهری موثر است.

معماری ایران از اواخر دوره قاجار و شروع دوره پهلوی دچار هرج و مرج و آشفتگی زیادی شده است. بناهای ساخته شده در معماری پهلوی هر کدام بر مبنای یکی از مکاتب فکری در تاریخ ایران است این گرایش های متفاوت در معماری این دوره، ناشی از اختلاف در گرایش های سیاسی و ایدئولوژیک است که ریشه در جریان های عقیدتی- سیاسی این دو دوره تاریخی (قاجاریه و پهلوی) دارد (سلیمی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۹). در نتیجه عرضه و تکمیل سبک های مختلف معماری اروپا و آمریکا در دهه های اخیر به کشور را شاهد هستیم و باید سعی شود تا با معرفی هنر و معماری کهن، حداقل بخشی از هویت از دست رفته به معماری بازگردد.

در این تحقیق هدف آن است که عقب نشستگی سردرهای بکاررفته در دوره پهلوی در بناهای شهر زاهدان بررسی شود. این مهم صورت نخواهد گرفت جز با تحلیل سردرها و عناصر وابسته به آن. در این راستا مطالعه و مشاهده حضوری بناها و همچنین بررسی تصاویر موجود از بناها می تواند بسیار مفید باشد. در حقیقت بازشناسی سردر بناهای دوره پهلوی در شهر زاهدان مورد کنکاش و بررسی قرار گرفت و سپس بر اساس همین ویژگی ها، شاخص های مهم اولویت بندی شدند. از این رو مسئله‌ای که این پژوهش بدان می‌پردازد، بازشناسی سردر بناهای شهر زاهدان در دوره پهلوی با تأکید بر عقب نشستگی نسبت به معبر است؛ بررسی این مسأله هم به شناخت موضوع کمک می کند و هم در حفظ فرهنگ و هنر ایرانی در بناهای کنونی موثر است و در سطح کلان به توسعه شهر زاهدان از نظر کالبدی، اقتصادی و اجتماعی نیز کمک خواهد کرد. سوال اصلی تحقیق این است که آیا سردر بناهای شهر زاهدان در دوره پهلوی دارای حریم مشخص برای ورود بوده اند یا خیر؟ و اگر داشتند دارای چه ویژگی هایی بوده اند؟

## پیشینه پژوهش

لهمان (۲۰۱۶) در پژوهشی به این نتیجه دست یافت که بیشتر شهرها و نقاط سکونتگاهی در برزیل تحت تأثیر

اقلیم حاکم بوده و این اثرگذاری در دو نوع معماری و مصالح بکار رفته قابل مشاهده است. فرهان و همکاران (۲۰۲۰) به این نتیجه دست یافتند که چندین عامل در شکل گیری و تحول ساختارهای خاص معماری شهر قدیمی النجف نقش اساسی داشتند که عمدتاً به دین، محیط و سیاست مربوط بودند. محمدی و رجبی (۱۳۸۹) بررسی کتیبه های سردر ورودی منازل تهران از دوره قاجار تاکنون نتیجه گرفتند که در دوره پهلوی اول، نمادها و نشانه های ایران باستان به وضوح بر سردر منازل نقش بسته است و در دوره پهلوی دوم، تزئینات نمای ورودی ها رو به سادگی رفت و جای آن را سنگ های تزئینی، سیمان، مواد و مصالح جدید گرفته است و عامل حذف تزئینات در این نوع معماری، سبب از بین رفتن کتیبه ها در اغلب ورودی های منازل گردیده است.

### مبانی نظری پژوهش

در دوره پهلوی با اتکاء و استناد به ملی گرایی افراطی، بین ۱۴ تا ۲۰ قرن، تاریخ هنر و معماری پربار و تکامل یافته ایران را کنار گذاشته و با همکاری معماران غیرایرانی دست به ایجاد عملیاتی می زدند که اگر چه ظاهراً ایرانی و ملی است اما با گسستن چند قرن، به گونه ای دیگر کالبد شهرها و معماری و بالنتیجه جامعه را با بحران هویت مواجه می کند (شیخی و نجاری، ۱۳۹۶: ۴). برون گرایی در این دوره تجلی کرد و در مقابل مهمترین صفت معماری گذشته یعنی درون گرایی از معماری حذف شد و این اصلی ترین عامل محتوایی بود که باعث تغییرات شکلی در معماری این دوره گردید (محمدی، ۱۳۹۶: ۱۱). برای مثال الگو برداری از معماری غرب در ساخت منازل نمایندگان خارجی، اعیان و اشراف در دوره پهلوی رایج گردید یا ارتباط فضایی داخلی با حیاط (ارتباط فیزیکی و بصری) که در دوره ی قاجار از چهار جبهه میسر بود و در این دوره تنها از یک جبهه و یا گاهی از دو جبهه میسر گردید (طاهری سرمد و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۵۵). بسیاری از منازل سازمانی در شهرهای مختلف از جمله زاهدان نیز در این دوره ساخته شد. دوره قاجار و سپس پهلوی دوره نوآوری و تحولات جدید در هنر و معماری ایران بود. از جمله این تحولات رابطه زیاد با غرب است که به دنبال آن تأثیرات مستقیمی بر هنر و معماری و به ویژه تزئینات بناها دیده می شود. این عرصه، تجلی گاه اندیشه ها و افکار افراد ساکن در این بوم و اقلیم بوده است (باغ شیخی، ۱۳۹۹: ۱). به نظر می رسد امروزه نحوه ساخت و طراحی این بخش، متحول شده و از غنای گذشته برخوردار نیست؛ اما می توان با شناخت، گونه بندی و باز تولید شیوه ها و نگاره های پیشین، اقدامی مهم در راستای احیای هویت فرهنگی و معماری شهرهای کشورمان برداشت (افرادی، ۱۳۹۵: ۲۰۳).

شیوه های نوین معماری از اواسط پهلوی دوم به معماری شهر زاهدان راه پیدا کرد. معماری مدرن در زاهدان در قالب ساختمان های اداری دولتی و منازل مسکونی ساخته شده توسط شرکت های مهندسی، با ساده ترین شیوه های ساخت، دیده می شد. روند شهرنشینی در این منطقه، به دلیل دور بودن از مرکز کشور، به کندی صورت می گرفت و هنوز هم بناهای ساخته شده، حتی ساختمان های اداری، به شیوه سنتی ساخته می شوند. مانند ساختمان پست، دادگستری و اداره گمرک میرجاوه (اصغر زاده و آراسته، ۱۳۹۵: ۳۲). ساختمان های بومی زاهدان ویژگی های معماری این منطقه، از جمله مصالح سنتی و فرهنگ بومیان و مهاجرین را به نمایش می گذارند و آنچه که

بیشتر در این نمایش تأثیر دارد، ظاهر و تزئینات بناها است که این تزئینات بیشتر در قالب سردر و دروازه ورودی دیده می شود. در بناهای زاهدان برای تزئین ظاهر و نما و سردرها از نقوش هندسی که معماران با استفاده از آجر و خشت می ساختند، استفاده می شد. علاوه بر تزئینات آجری، از عناصر معماری از جمله پله، سکو، ناودان، انواع طاق و عقب نشستگی هم استفاده شده است.

ورودی ها، از جمله بخش های مهم ساختمانها هستند که در قالب درب و سردر ساخته می شوند. " سردر عنصری معماری است که اعتقادات صاحب یا سازنده بنا را بیان می کند و دارای وجه زینتی نیز می باشد. سازمان های مهم معمولاً در محل ورودی خود، سازه های ویژه ای به عنوان ورودی دارند تا برای همه آشکار و نمایان باشد، که به خود این سازه ها نیز سردر گفته می شود. این سازه ها معمولاً نقش نمادین نیز دارند و شکل آن ها با موضوع فعالیت نهاد مربوطه ارتباط دارد. در گذشته سردر ها بخش مهمی از ساختمان محسوب می شدند و معمولاً برای نهادهایی مانند مسجدهای مهم، کلیساها، ساختمان های دولتی، وزارتخانه ها، دادگستری ها و همچنین مدارس دینی و کاروانسراها سردرهای بزرگ ساخته می شوند. معین "در گاه را به آستانه در، دروازه، باب- پیشگاه خانه بزرگان- بارگاه، ایوان سلطنتی- کاخ شاهی معنی می کند" (معین، ۱۳۸۶).

## روش پژوهش

تحقیق حاضر از نوع تحقیقات توصیفی-تحلیلی و از نظر روش کمی-کیفی است. اطلاعات از دو طریق تحلیل تصاویر بناها و همچنین پرسش نامه استخراج شده است. در مرحله اول با تحلیل سردر بناها با استفاده از تصاویر و حضور فیزیکی محقق، مشخصات و ویژگی های سردر هر بنا در شهر زاهدان شناخته و تحلیل شد. سپس در مرحله دوم ویژگی های مختلف و شناخته شده سردر بناها، جمع بندی و نسبت به همدیگر مورد مقایسه قرار گرفته و در نهایت اولویت بندی شدند. در مرحله اول، ویژگی های سردر بناها مشخص و سپس در مرحله دوم بر اساس نظرات متخصصین، این ویژگی ها از نظر اهمیت، اولویت بندی شدند تا مشخص گردد که مشخصه های اصلی و مهم در سردرهای این دوره کدام موارد هستند. برای انجام بخش کمی تحقیق، از ابزار پرسش نامه محقق ساخته مبتنی بر ویژگی های سردرها استفاده شد. سپس در چارچوب فرآیند تحلیل سلسله مراتبی (AHP)، مورد مقایسه زوجی قرار گرفته اند. برای تحلیل و پیاده سازی مدل، از نرم افزار Expert Choice استفاده شد. تعداد نمونه آماری برای مقایسه زوجی معیارها (ویژگی ها)، ۱۰ کارشناس آگاه به معماری بناهای دوره پهلوی در شهر زاهدان بوده است. برای انتخاب کارشناسان، از روش گلوله برفی استفاده شد. میزان برای اندازه گیری پایایی پرسش نامه، شاخصی به نام ضریب ناسازگاری استفاده شد. این ضریب در خود نرم افزار Expert Choice محاسبه و مقدار آن کمتر از ۰/۱ به دست آمد. این مقدار نشان دهنده تایید پایایی ابزار تحقیق می باشد.

ورودی ساختمان، یکی از عناصر مهم آن ساختمان محسوب می شود. در گذشته سردر ورودی نسبت به سایر اجزای خانه، از ویژگی ها و امتیازات خاصی برخوردار بوده است؛ زیرا علاوه بر اینکه به عنوان یک عنصر رابطه بین برون و درون خانه محسوب می شده است، از لحاظ زیبایی بصری نیز شاخصی برای تشخیص ارزش هویت و

معماری هر ساختمان بوده است. در گذشته ای نه چندان دور، ورودی یک ساختمان (که در قالب سردر و درب طراحی می شد) نمایانگر اعتقادات، باورها و سنت های ساکنان بود (افرادی، ۱۳۹۵: ۲۰۴).

از این رو سردر، نقش مهمی در ساختمان ها ایفاء کرده است. "به دروازه های بزرگ و مداخل اصلی ورود به ساختمان ها یا محوطه های ویژه، «سردر» می گویند". در لغت نامه دهخدا تعریف «سردر» چنین آمده است: "ایوان یا خانه که بر بالای در خانه باشد- خانه و ایوان که بر بالای دروازه و در خانه کنند- زینتی از بنا یا خانه که بر سردر خانه سازند" (دهخدا، ۱۳۷۷). از این تعریف چنین بر می آید که سردر سازه ای است که علاوه بر جنبه کاربردی، دارای وجه زینتی نیز می باشد. این سازه ها معمولاً نقش نمادین نیز دارند و شکل آن ها با موضوع فعالیت نهاد مربوطه ارتباط دارد. در گذشته سردر ها بخش مهمی از ساختمان محسوب می شدند که در همه بناها (حکومتی و شخصی) به شکل های گوناگون خودنمایی می کردند.

بنابراین بخشی از سطح فضای ورودی که در بالای در ورودی قرار داشت، سردر نامیده می شود. کمابیش می توان گفت که معمولاً سطح سردر هر فضای ورودی مزین ترین سطح از نمای خارجی هر بنا بوده است و دارای بخش های مختلفی می باشد از جمله سکو، پله، طاق، ناودان و .... سردر ورودی خانه های تاریخی دارای یک فضای اتصالی-انتقالی است که معبر را به درون خانه متصل می کنند. دیوار خانه به نحوی دو طرف در ورودی را در بر می گیرد که فرد در حال انتظار می تواند از جریان تردد اصلی درون کوچه کناره گیرد. سایه مختصری ایجاد شود و باران و برف در مقابل در ورودی بر سر مراجعه کنندگان فرود نیاید (چلونگریان و همکاران، ۱۳۹۴: ۷).

## یافته های پژوهش

### شناخت ویژگی های کالبدی سردر بناها

با استفاده از تحلیل ۸ تصویر بنای مسکونی و تجاری در شهر زاهدان اطلاعات مختلف در زمینه ویژگی های کالبدی سردر بناها به دست آمده است. بررسی ها نشان می دهد که از نظر شاخص مصالح، در تمامی سردر بناهای دوره پهلوی در شهر زاهدان، آجر استفاده شده است. همچنین گچ، آهک، خاک رس و پودر گل نیز از مهمترین مصالح جانبی استفاده شده در این بخش از بناها بوده است. در اغلب بناها، یک عقب نشستگی در سردر بناها قابل مشاهده است و در شکل ۱ دیده می شود. در جلو و عقب درب ها نیز فضای تحت عنوان راهرو وجود دارد. نسبت طول و عرض نیز محاسبه شده برای تمامی سردرها نشانگر این است که ارتفاع ۱/۵ برابر عرض سردرها است و معمولاً سردر بلندتر از بنای اصلی است. اقلیم نقش مهمی در بکارگیری مصالح و مواد بکار گرفته شده در ساخت بناها داشته است. استفاده از آجر و گل در ساخت سردرها و قسمت های مختلف بناها نشانگر این مطلب است. بنابراین بررسی مشخصه های کالبدی سردر بناهای دوره پهلوی در شهر زاهدان بیانگر آن است که سبک معماری غالب، سبک سنتی مبتنی بر رعایت اصول و ظرفیت های مختلف اقلیمی است. جدول (۱) ویژگی های کالبدی بناهای دوره پهلوی در شهر زاهدان را نشان می دهد.

جدول (۱): ویژگی های کالبدی بناهای دوره پهلوی در شهر زاهدان

ردیف	کاربری و مالکیت	سبک معماری - دوره	مصالح اصلی	مصالح جانبی	نسبت طول و عرض	ارتفاع نسبت به بنا	فرورفتگی نسبت به بنا	فضای بلاواسطه بعد از سردر	سکوی استراحت گاه	پله جلوی در	ناودان
۱	مسکونی - شخصی	سنتی - پهلوی دوم	آجر	گچ، آهک، رس و پودر گل نی	ارتفاع ۱/۵ برابر عرض سردر	سردر کوتاه تر از بنای اصلی	عقب نشستگی با پخی ۴۵ درجه	راهرو	سکو ندارد - پخی دارد	۲ پله	۲ ناودان
۲	تجاری - شخصی	سنتی - پهلوی دوم	آجر	گچ، آهک، رس و پودر گل نی	ارتفاع ۱/۵ برابر عرض سردر	بلندتر از بنای اصلی	عقب نشستگی	راهرو	۲ سکوی پیرنشین در دو طرف درب	۱ پله	ندارد
۳	مسکونی - شخصی	سنتی - پهلوی دوم	آجر	گچ، آهک، رس و پودر گل نی	ارتفاع ۲ برابر عرض سردر	بلندتر از بنای اصلی	عقب نشستگی	راهرو	سکوی پیرنشین ندارد	پله ندارد و همسطح خیابان	ندارد
۴	مسکونی - شخصی	سنتی - پهلوی دوم	آجر	گچ، آهک، رس و پودر گل نی	ارتفاع ۱/۵ برابر عرض سردر	بلندتر از بنای اصلی	عقب نشستگی زیاد	راهرو بدون سقف	سکوی پیرنشین ندارد	پله ندارد و همسطح خیابان	۲ ناودان روی دو ستون
۵	مسکونی - شخصی	سنتی - پهلوی دوم	آجر	گچ، آهک، رس و پودر گل نی	ارتفاع ۲ برابر عرض سردر	بلندتر از بنای اصلی	بدون عقب نشستگی	راهرو مسقف	سکوی پیرنشین ندارد	۲ پله	۱ ناودان روی دیوار کنار ستون
۶	مسکونی - شخصی	تلفیقی - پهلوی دوم	آجر	گچ، آهک، رس و پودر گل نی	ارتفاع ۱/۵ برابر عرض سردر	همسطح بنای اصلی	عقب نشستگی	داخل ساختمان	سکوی پیرنشین ندارد	۲ پله	۲ ناودان در دو طرف درگاه
۷	مسکونی - شخصی	سنتی - پهلوی دوم	آجر	گچ، آهک، رس و پودر گل نی	ارتفاع ۱/۵ برابر عرض سردر	همسطح بنای اصلی	عقب نشستگی زیاد	داخل ساختمان	سکوی پیرنشین ندارد	ندارد	۲ ناودان روی دیوار ساختمان
۸	مسکونی - شخصی	سنتی - پهلوی دوم	آجر	گچ، آهک، رس و پودر گل نی	ارتفاع ۱/۵ برابر عرض سردر	بلندتر از بنای اصلی	برونرفتنی درب و ستون نسبت به بنا	داخل ساختمان	سکوی پیرنشین ندارد	۲ پله	۱ ناودان روی دیوار ساختمان



شکل (۱): سردر و عقب نشستگی بنای مسکونی دوره پهلوی در شهر زاهدان

منبع: یافته های میدانی، ۱۴۰۱

### بازشناسی سردر بناهای دوره پهلوی در شهر زاهدان بر اساس تزیینات نما

جمع بندی بررسی سردر بناهای دوره پهلوی در شهر زاهدان بر اساس فراوانی تعداد بناها نشان می دهد که از ۸ بنای بررسی شده، همه آنها جز بناهای با سبک معماری سنتی است؛ چرا که شکل، نقوش و مصالح بکاررفته در آنها بخوبی این مطلب را تایید می نماید. مصالح غالب آجر، گچ، آهک و رس بوده که در تمامی سردرها قابل مشاهده است. نوع کتیبه بکار رفته در سردرها نیز آجرکاری ساده بوده است. وجود تاج و طاق نیز از دیگر خصوصیات تزیینی سردر بناهای دوره پهلوی در شهر زاهدان است که در شکل ۲ قابل مشاهده است. بنابراین بررسی سردر بناها نشان می دهد که ساخت سردر ها بر اساس سبک معماری سنتی بوده و بیشتر نقوش، اشکال و کتیبه های بکاررفته در سردر بناها شامل آجرکاری، استفاده از طرح ها و اشکال ساده بوده و نقوش باستانی و غربی بکار نرفته است. در حقیقت آجر و استفاده از مواد سازگار با اقلیم منطقه با طراحی های ساده و در بسیاری از موارد بدون طرح در سردرها، گونه غالب محسوب می شود. بنابراین گونه غالب سردر بناهای شهر زاهدان، از نوع معماری سنتی و به صورت ساده و تزیینات نیز مبتنی بر آجر بوده است و ویژگی عقب نشستگی در بیشتر بناهای دوره پهلوی دیده می شده است.



شکل (۲): سردر و عقب نشستگی در بناهای مسکونی دوره پهلوی در شهر زاهدان با ساختار آجری

منبع: یافته های میدانی، ۱۴۰۱

جدول (۲): بازشناسی سردر بناهای دوره پهلوی در شهر زاهدان

شاخص یا ویژگی	سبک معماری	مصالح	کتیبه	عقب نشستگی درب	شکل	سبک آجرکاری	تاج و طاق
ویژگی	سنتی	آجر، گچ، آهک و	کتیبه آجری ساده	عمیق کم عمق	مستطیل (ارتفاع ۱/۵ برابر عرض سردر)	آجرکاری ساده، رگ چین افقی، بافت جناغی	تاجدار ساده با متوسط دو طاق
فراوانی	۸	۸	۸	۶	۶	۷	۷

### اولویت بندی ویژگی های سردر بناهای دوره پهلوی در شهر زاهدان با روش AHP

بعد از آنکه بازشناسی و ویژگی های مختلف کالبدی و تزئینی سردر بناهای دوره پهلوی در شهر زاهدان مشخص شد، در این بخش مهمترین ویژگی ها یا شاخص های سردر بناها بر اساس نظر کارشناسان مورد مقایسه قرار گرفته اند و هدف آن بود که مهمترین ویژگی با شاخص بناها مشخص و اولویت بندی شود. به عبارت دیگر مشخص شود که مهمترین خصوصیت یا شاخص در زمینه سردر بناهای دوره پهلوی در شهر زاهدان کدام می باشد. معیارهای این موضوع شامل دو معیار شاخص های کالبدی و شاخص های تزئینی سردر بناها بوده است و زیرمعیار نیز برای هر کدام در چهار مورد گنجانده شد و فراوانی آن در جدول ۲ دیده می شود.

پس از آنکه داده های مختلف بر اساس نظر خبرگان و افراد کارشناس (۱۰ نفر) در قالب پرسش نامه جمع آوری شد. تمامی پرسش نامه در نرم افزار EXCEL وارد شد و بعد از یکپارچه سازی آنها، وزن های مقایسه ای وارد نرم افزار EXPERT CHOICE شد. در نهایت نیز وزن نهایی هر کدام از شاخص ها (معیارها و زیرمعیارها) با توجه به مقایسه زوجی به دست آمده است که نتایج نهایی و مقایسه زوجی در جدول ذکر شده است.

بر اساس نتایج جدول (۳)، ویژگی های تزئینی بناها با وزن ۰/۶۶۷ از اهمیت بیشتری نسبت به ویژگی های کالبدی برخوردار است. وزن نهایی ویژگی های کالبدی برابر با ۰/۳۳۳ محاسبه شده است. بنابراین از نظر نمونه آماری، تزئینات بکاررفته در سردر بناها مهمتر بوده است.

جدول (۳): مقایسه زوجی و وزن نهایی ویژگی های سردر بناهای دوره پهلوی در شهر زاهدان

معیار	ویژگی های کالبدی	ویژگی های تزئینی	وزن نهایی
ویژگی های کالبدی	۱	۲/۲۴۳	۰/۳۳۳
ویژگی های تزئینی	۰/۴۴۵	۱	۰/۶۶۷

### اولویت بندی ویژگی های کالبدی سردر بناهای دوره پهلوی در شهر زاهدان

پس از ذکر مقایسه زوجی و وزن نهایی معیارها، در این قسمت به مقایسه زوجی زیرمعیارهای کالبدی سردر بناها پرداخته می شود. در این بخش، چهار زیرمعیار تاکید شده است که عبارت اند از مصالح اصلی (آجر)، عقب نشستگی درب، فضای راهرو بعد از سردر و سردر بلندتر از بنای اصلی.

بر اساس جدول (۴) مهمترین ویژگی کالبدی سردر بناهای دوره پهلوی در شهر زاهدان، استفاده از مصالح آجر با وزن ۰/۵۶۲ بوده است؛ چرا که آجر و مصالح استفاده شده دیگر منطبق با اقلیم منطقه بوده است. در رتبه دوم نیز ویژگی سردر بلندتر از بنای اصلی با وزن ۰/۱۹۰ شناخته شده است. دو شاخص یا ویژگی عقب نشستگی درب و فضای راهرو بعد از سردر نیز به ترتیب با وزن ۰/۱۵۰ و ۰/۰۹۷ در رتبه های سوم و چهارم اهمیت قرار گرفته اند. بنابراین استفاده از مصالح مناسب و همچنین فضاهای مطلوب در جلو و عقب درب بناها، خود از مهمترین ویژگی های کالبدی بناها و سردرها محسوب می شود که به نظر می رسد با اقلیم و شرایط منطقه منطبق بوده است.



جدول (۴): مقایسه زوجی و وزن نهایی ویژگی های کالبدی سردر بناها دوره پهلوی در شهر زاهدان

نماد	زیرمعیار	مصالح اصلی (آجر)	عقب نشستگی درب	فضای راهرو بعد از سردر	سردر بلندتر از بنای اصلی	وزن نهایی
A	مصالح اصلی (آجر)	۱	۳/۳۲۴	۴/۰۹۸	۵/۰۸۷	۰/۵۶۲
B	عقب نشستگی درب	۰/۳۰۰	۱	۲/۳۴۲	۰/۴۷۱	۰/۱۵۰
C	فضای راهرو بعد از سردر	۰/۲۴۴	۰/۴۲۶	۱	۰/۴۸۷	۰/۰۹۷
D	سردر بلندتر از بنای اصلی	۰/۱۹۶	۲/۱۲۰	۲/۰۵۲	۱	۰/۱۹۰



نمودار (۱): اولویت بندی ویژگی های کالبدی سردر بناها (زیرمعیارها) دوره پهلوی در شهر زاهدان

### بحث و نتیجه گیری

بررسی معماری شهری، همواره نقش مهمی در ایجاد وحدت فرهنگی و شناخت هویت آن دارد. همچنین این بررسی می تواند به توسعه پایدار و هماهنگی شهری در ابعاد مختلف به ویژه بهبود شاخص های کالبدی شهری منجر شود؛ چرا که بخشی از توسعه کالبدی شهر، به مسائل معماری و ایجاد یک معماری همگون و سازگار مربوط می شود. از این رو تحقیق حاضر سعی نمود که بخشی از معماری بناهای شهر زاهدان را بررسی نماید و یک وحدت رویه را در بناهای این شهر در یک دوره تاریخی گزارش نماید.

نتیجه این تحقیق نشان داد که بناهای دوره پهلوی در شهر زاهدان از یک همگونی و وحدت برخوردار بوده اند. همین موضوع مسلماً در توسعه کالبدی و یک شکل محلات شهری در این دوره تاریخی (دوره پهلوی) موثر بوده است. مهمترین مصالح بکار رفته در بناهای دوره پهلوی در شهر زاهدان، آجر و سپس گچ، آهک، رس و گل بوده است که بررسی همین مصالح نشانگر، غالب بودن آنها است. نکته دیگر اینکه، استفاده از این مصالح با اقلیم و شرایط جغرافیایی شهر زاهدان سازگاری داشته و در فصول سرد و گرم سال، کارکرد مناسب خود را داشته اند. همین مصالح یعنی استفاده از آجر، در بخش سردر بناهای این دوره نیز نمود دارد و این نمود را می توان هم در بخش تزئینات و هم در ساختار بکار رفته دنبال نمود.

گونه غالب سردر بناهای شهر زاهدان در دوره پهلوی، از نوع معماری سنتی و به صورت ساده و تزئینات و اشکال استفاده شده نیز مبتنی بر آجر بوده است. نتایج روش AHP نیز همین مطلب را تایید می نماید. شاخص یا

ویژگی مصالح آجری با وزن ۰/۵۶۲ به عنوان مهمترین ویژگی کالبدی سردر بناها در شهر زاهدان شناخته می شود. سردر بلند بنا با وزن ۰/۱۹۰ نیز در رتبه دوم اهمیت قرار گرفته است. عقب نشستگی درب نسبت به معبر با وزن ۰/۱۵۰ و راهرو بعد از درب با وزن ۰/۰۹۷ در سردر بناهای این شهر، به عنوان سومین و چهارمین ویژگی شناخته می شوند. بررسی همین چهار ویژگی خود نشان داد که معماری بناها و به ویژه سردر آنها، سنتی بوده و سعی شده که یکسان سازی معماری در تمامی بناهای این دوره مورد تاکید قرار گیرد و نوعی همگونی و وحدت در بناهای شهر دیده شود. همچنین نشان می دهد که ساکنین زاهدان در دوره پهلوی با رجوع به معماری سنتی و اقلیمی مناطق گرم و خشک به عقب نشستگی در سردر بناها توجه داشتند و جهت ایجاد سایبان در جلوی درب خانه از این عنصر معماری بهره مند می شدند. علاوه بر آن این فرورفتگی ها بر بدنه ی بنا، فضایی ایجاد می کرده تا افرادی که قصد ورود به منزل را داشته اند از معبر فاصله گرفته و مانعی برای سایر عابرین ایجاد نکنند. یکی دیگر از کاربردهای این نوع سردرها ایجاد یک فضای مکث و گفتگو با همسایه ها بوده است که در برخی از آن ها سکوهایی به همین منظور تعبیه می کردند.

با توجه به نتیجه تحقیق چند پیشنهاد می توان ارائه نمود. ۱- استفاده از تجربیات معماری سنتی دوره پهلوی برای توسعه کالبدی محلات قدیمی شهر زاهدان. ۲- ترمیم سردر بناهای دوره پهلوی در شهر زاهدان با هدف یکسان و همگون سازی بناهای این شهر. ۳- تدوین یک برنامه مناسب جهت توسعه کالبدی محلات قدیمی شهر زاهدان مبتنی بر ویژگی های معماری آن. ۴- استفاده از ویژگی های اقلیمی سردرها جهت کاربرد آن در بناهای امروزی و جدید.

## منابع

- ۱) اصغرزاده، علی؛ آراسته، شیوا (۱۳۹۵)، مطالعات بافت تاریخی زاهدان و ارائه الگوی معماری معاصر، طرح پژوهشی درون سازمانی، سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان سیستان و بلوچستان، زاهدان.
- ۲) افرادی، کاظم (۱۳۹۵)، گونه بندی شیوه ی طراحی و ساخت درب ها و سردرهای بافت تاریخی رشت از دوره ی قاجار تاکنون، پژوهش های باستان شناسی ایران، دوره ۷، شماره ۱۵، صص ۲۱۸-۲۰۳.
- ۳) پوپ، آرتور (۱۳۷۳)، معماری ایران، ترجمه غلامحسین صدری افشار، تهران: نشر فرهنگیان.
- ۴) چلونگریان، رامین؛ عسگری، نظام؛ واصفیان، فرخنده (۱۳۹۴)، بررسی الگوهای معماری ورودی در خانه های سنتی ایرانی و ارائه راهبرد در بقای ورودی خانه های معاصر، دومین همایش بین المللی پژوهش های نوین در عمران، معماری و شهرسازی، ترکیه، استانبول.
- ۵) حاتمی گلزاری، الهام؛ کوچک خوشنویس، احمد میرزا؛ بایزیدی، قادر؛ حبیبی، فواد (۱۴۰۰)، تدوین مؤلفه های ماندگاری فضاهای معماری شهری با تأکید بر ضرب آهنگ های زندگی روزمره (نمونه موردی: محدوده ی بازار تبریز)، نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، دوره ۶۰، شماره ۱، صص ۲۱۸-۲۰۱.
- ۶) دشتگرد، سارا (۱۳۹۱)، معماری دوران تحول با محوریت معماری دوره پهلوی اول، همایش ملی صد سال معماری و شهرسازی معاصر ایران، کرج.
- ۷) دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷)، فرهنگ و لغت نامه دهخدا، تهران: نشر دانشگاه تهران.

- ۸) رحمانی مقدم، مریم (۱۳۹۴)، نقش و تأثیر عوامل دولتی بر بناهای خصوصی در دوران پهلوی اول، همایش سالانه پژوهش های معماری، شهرسازی و مدیریت شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد ارومیه، ارومیه.
- ۹) شیخی، علیرضا؛ نجاری، منیره (۱۳۹۶)، مطالعه تزیینات نما و سردر خانه های تاریخی دوران قاجار و پهلوی، پژوهشنامه خراسان بزرگ، دوره ۷، شماره ۲۸، صص ۲۰-۱.
- ۱۰) طاهری سرمد، فائزه؛ عینی فر، علیرضا؛ شاهچراغی، آزاده (۱۳۹۸)، مقایسه ی تطبیقی گونه شناسی سازمان فضایی و عناصر کالبدی دوره های قاجار و پهلوی خانه های سنتی شهر کرمانشاه، پژوهش های باستان شناسی، دوره ۹، شماره ۲۳، صص ۱۶۸-۱۴۹.
- ۱۱) قبادیان، وحید (۱۳۹۳)، سبک شناسی و مبانی نظری در معماری معاصر ایران، تهران: نشر علم هنر.
- ۱۲) قربانی، آناهیتا؛ محرمی، راحله؛ حامد نسیمی، فریبا؛ یعقوبی روشن، امیرحسین (۱۳۹۷)، ضرورت بررسی شاخص های معماری ایرانی اسلامی در طراحی شهرهای نوین با استناد به تاریخ معماری ایران، مجله معماری شناسی، دوره ۱، شماره ۳، صص ۹-۱.
- ۱۳) کابلی، احمدرضا؛ موسوی، سید فائزه (۱۳۹۸)، بررسی مولفه های جدید معماری در دوره پهلوی، ششمین همایش ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست، شیروان.
- ۱۴) کرمی، اسلام؛ ولیاری خیاوی، فرهاد (۱۳۹۴)، گونه و گونه شناسی در معماری بررسی روش گونه شناسی موراتوری، اولین کنفرانس سالانه بین المللی عمران، معماری و شهرسازی، شیراز.
- ۱۵) لفافچی، مینو؛ دهباشی شریف، مزین؛ اعتصام، ایرج (۱۳۹۹)، شناسایی و اولویت بندی شاخصهای معماری و فرهنگ با تکیه بر کاربرد تکنولوژی در عصر جهانی شدن (مورد مطالعه: شهر تهران)، نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، دوره ۲۰، شماره ۵۹، صص ۲۶۷-۲۵۳.
- ۱۶) محمدی، رضا؛ رجبی، محمدعلی (۱۳۸۹)، بررسی کتیبه های سردر ورودی منازل تهران از دوره قاجار تاکنون، مجله نگره، دوره ۵، شماره ۱۵، صص ۲۸-۱۹.
- ۱۷) معاریان، علامحسین؛ طبرسا، محمدعلی (۱۳۹۲)، گونه و گونه شناسی معماری، مجله معماری و شهرسازی ایران، دوره ۲، شماره ۶، صص: ۱۱۴-۱۰۳.
- ۱۸) معین، محمد (۱۳۸۶)، فرهنگ فارسی معین، تهران: انتشارات ثامن.
- ۱۹) ملکزاده، حسنا؛ کوششگران، علی اکبر (۱۳۹۶)، گونه شناسی معماری کپری نیمه جنوبی بلوچستان ایران، مجله معماری اقلیم گرم و خشک، دوره ۵، شماره ۶، صص ۹۶-۸۱.
- ۲۰) هانمن، جان تئودور (۱۳۸۸)، گونه شناسی عناصر معماری تاریخی، ترجمه سیده مریم سیادت، تهران: نشر یزدا.
- 21) Lehmann, S. (2016), An environmental and social approach in the modern architecture of Brazil: The work of Lina Bo Bardi, Journal of City, Culture and Society, Vol 7, No 3, PP 169-185. doi.org/10.1016/j.ccs.2016.01.001
- 22) Farhan, S., Akef, V., Nasar, Z. (2020), The transformation of the inherited historical urban and architectural characteristics of Al-Najaf's Old City and possible preservation insights, Journal of Frontiers of Architectural Research, Vol 9, No 4, pp 9(4): 820-836. doi.org/10.1016/j.foar.2020.07.005

**Quarterly Journal of Urban Futurology**

*Volume 2, Number 3, Autumn 2022*

**PP: 81-92**

**Recognition of features of the entrance of Pahlavi period buildings  
(Case Study: Zahedan City)**

**Shahrzad Teymouri**, Department of Architecture, Zahedan Branch, Islamic Azad University, Zahedan, Iran.

**Faramarz Hassan Pour**<sup>1</sup>, Assistant Professor of Architecture, Faculty of Art & Architecture, University of Zabol, Zabol, Iran.

**Hossein Mehrpouya**, Assistant Professor of Archaeology, Faculty of Literature and Humanities, University of Sistan and Baluchestan, Zahedan, Iran.

**Received:** 04 Desember 2022

**Accepted:** 24 January 2023

**Abstract**

The need to pay attention to the recognition and details of the buildings from various climatic, form and historical-evolutionary aspects is not hidden from any researcher. Understanding the architecture of buildings can help the development of urban spaces and its sustainable evolution. In Zahedan, due to its geographical and climatic location, special buildings with climatic characteristics were built in the second Pahlavi period, and the capital of these buildings is one of their most important features. In this article, the aim is to recognize the recess of the Pahlavi buildings in Zahedan city. The research method is descriptive-analytical and quantitative-qualitative. Data collection in the first stage is through content analysis method based on images and researcher observations of 19 buildings in the city. Out of 19 buildings in the central and old neighborhoods of this city, 8 buildings were analyzed in the secondary monitoring. In the second stage, building features were prioritized through a questionnaire tool and using AHP method. The number of experts to weigh the criteria was 10 people. The result of the research shows that the architectural style of the 8 buildings studied is the traditional architectural style. Examining the facades of the buildings shows that out of the 8 buildings, 6 buildings have recess, which were built with brick materials in a simple way and without side decorations. Therefore, the predominant type of buildings at the entrance of Zahedan city is of traditional architecture and in a simple way and decorations are also based on bricks.

**Keywords:** Recess, Entrance, Pahlavi Period, Zahedan.

---

1 - Corresponding author: fhassanpour@uoz.ac.ir

